

VERBEELDEN EN LATEN VERBEELDEN

Anneke Jansen

1. In de formulering van de doelstellingen van de stroom 'lezen en laten lezen' van het aanstaande VON-congres staan termen als 'niet-zakelijke teksten' en 'informatie-verwerking' op de voorgrond. In deze uitdrukkingen mis ik een positieve aanduiding van wat de inhoudelijke betekenis van literatuur is.
2. Volgens mij vertoont literatuur een aspect dat niet met een formeel zender-ontvanger-model kan worden gepakt. Ik breng literatuur eerder met begrippen als 'fantasie' en 'verbeelding' in verband dan met een categorie als 'informatie' (zonder daarmee dit aspect van tafel te willen vegen).
3. In een op informatie-theorie gebïenteerde aanpak van literatuur en literatuuronderwijs komt een onzekerheid tot uitdrukking ten aanzien van de communicatieve kracht van literaire beelden.
4. De zin van verbeelding is: verwerking van problemen die mensen hebben met problemen van leven en samenleven.
5. De problematiek van literatuur en literatuuronderwijs (zie 3) is de problematiek van de verbeelding van deze problemen (zie 4).
6. 'Progressief' zijn literatuur en literatuuronderwijs, wanneer ze zich met deze problemen 'engageren' (zoals bv. sprookjes met kindrangsten doen).
7. Bij onderwijs in verbeelding is sukses nooit verzekerd. Op het congres "een antwoord proberen te vinden op vragen als 'Wat voor informatie doen mijn leerlingen op wanneer ik hun dit verhaal voorlees?'" betekent: dergelijke vragen uit het onderwijs zelf verbannen. Bovendien is aan de formulering zichtbaar, dat de voorlezer bij voorbaat buiten schot is geplaatst.
8. Onderwijs in verbeelding biedt, zo iets nog, aan alle betrokkenen een kans om als personen tot hun recht te komen.
9. Op het congres wil ik graag discussiëren over de vraag waarom het zo lastig is persoonlijk te zijn. (Ik heb 't vermoeden, dat dit ook de achtergrond is van de in 3 genoemde onzekerheid die in een verzakelikende aanpak van verbeelding tot uitdrukking komt.)
10. In verband met verbeelding een inspirerend leesstuk (uit Eros en Cultuur van H. Marcuse, vertaald door K.v.d.Leeuw, p. 108-111): "De rede is de redelijkheid van het prestatieprincipe (: het leidend principe van een samenleving die gericht is op gewin, concurrentie en voortdurende expansie.). Zelfs al aan het begin van de Westerse beschaving, lang voor dit principe werd ingesteld, werd de rede gedefinieerd als een middel tot beperking, tot verdrukking van de driften; het domein van de driften, de zinnelijkheid, werd als eeuwig vijandig aan en schadelijk voor de rede beschouwd. De categorieën

waarin de filosofie het menselijk bestaan heeft begrepen, hebben het verband tussen rede en onderdrukking bewaard: alles wat hoort tot het gebied van de zintuiglijkheid, lust, neiging, heeft de naam vijandig aan de rede te zijn - iets dat onderworpen, beperkt moet worden. De dagelijkse omgangstaal heeft deze waardebepalings bewaard: de woorden die dit gebied aanduiden hebben de klank van de preek of ze zijn obscene. (...)

Toch is de heerschappij van de repressieve rede (...) nooit volledig geweest: haar alleenrecht op kennis bleef nooit onweersproken. Toen Freud de nadruk legde op het belangrijke feit dat de fantasie (verbeelding) een waarheid bevat die onverenigbaar is met de rede, trad hij in een lange historische traditie. De fantasie is een kenfunctie voor zover ze (...) de verlangens naar volledige bevrediging van mens en natuur, die door de rede worden onderdrukt, tegen alle rede beschermt. In het rijk van de fantasie worden de onredelijke beelden van de vrijheid redelijk en neemt de 'lagere' driftbevrediging een nieuwe waardigheid aan. (...)

De bewering dat de verbeelding de maatstaven levert voor levenshoudingen, voor het handelen en voor historische mogelijkheden schijnt een kinderlijke fantasie te zijn. Slechts de archetypen, slechts de symbolen zijn aanvaard en hun betekenis wordt meestal verklaard met behulp van stadia die reeds lang overwonnen zijn, maar hun betekenis wordt niet vertaald in termen van individuele en culturele rijpheid. We zullen nu trachten enige van die symbolen te vinden en hun historische waarheidsgehalte te onderzoeken.

Meer in het bijzonder zoeken we naar de 'cultuur-helden' die in de verbeelding zijn blijven bestaan als symbolen van de houding en daden die het lot van de mensheid hebben bepaald. En hier worden we van het begin af aan geconfronteerd met het feit dat de voornaamste cultuurheld de handige jongen en (lijdende) rebel tegen de goden is, die de cultuur schept en daarvoor eeuwig pijn lijdt. Hij verzinnebeeldt de produktiviteit, het onophoudelijk streven om het leven te beheersen; maar in deze produktiviteit zijn zegen en vloek, vooruitgang en gezwoeg onverbrekkelijk verbonden. Prometheus is het archetype van het prestatieprincipe. En in de wereld van Prometheus treden Pandora, het vrouwelijk principe, seksualiteit en lust op als een vloek - ondermijnend, vernietigend. Waarom zijn vrouwen zo'n vloek? De aanklacht tegen deze sekse legt bovenal de nadruk op hun economische onproduktiviteit; ze zijn nutteloze lui-lakken; een weeldeartikel in het budget van de arme man. De schoonheid van de vrouw en het geluk dat zij belooft zijn noodlottig in de werkwereeld van de beschaving.

Als Prometheus de cultuurheld van moeite, produktiviteit en vooruitgang door onderdrukking is, dan moeten de symbolen van een ander realiteitsprincipe aan de tegenovergestelde pool worden gezocht. Orfeus en Narcissus (evenals Dionysus) waarmee ze verwant zijn: de tegenstander van de god die de logica van de overheersing, het rijk van de rede sanctioneert, Apollo) staan voor een geheel andere realiteit. Zij zijn niet de cultuurhelden van de Westerse wereld gewor-

den: hun beeld is dat van vreugde en vervulling; de stem die niet beveelt maar zingt; het gebaar dat aanbiedt en ontvangt; de daad die vrede is en het werk van verovering beëindigt; de bevrijding van de tijd - waardoor de mens zich met de goden kan verenigen en met de natuur. De literatuur heeft hun beeld bewaard. Zo kunnen wij Orfeus zien:

En bijna een meisje was zij en kwam voort
uit verenigd geluk van zang en lier
en schitterde door haar lentesluis
en maakte een bed in mijn oor.

En sliep in mij. En alles was haar slaap.
De bomen die ik ooit bewonderde, deze
voelbare verte, de tastbare weide
en elke verbijstering die mijzelf betrof.

Zij sliep de wereld. Zingende God, hoe heb
je haar geschapen, dat ze niet begeerde
eerst wakker te zijn? Zie, ze ontstond en sliep.
Waar is haar dood?

(Rilke)

Of Narcissus, die in de spiegel van het water zijn eigen schoonheid tracht te vatten. Gebogen over de rivier van de tijd, waarin alle vormen voorbijgaan en verdwijnen, droomt hij:

Narcissus droomt van het paradijs ...

Wanneer toch zal de tijd ophouden te vlieden en zijn stromen tot rust laten komen? Vormen, goddelijke en eeuwige vormen! die slechts op rust wachten om weer te verschijnen, o! wanneer, in welke nacht, in welke stilte zullen jullie gestalte aannemen?

Het paradijs moet steeds opnieuw worden geschapen; het ligt niet ver weg in een of ander Thule. Het bestaat voort onder de uiterlijke schijn. In ieder ding schuilt de innerlijke harmonie van zijn bestaan, zoals iedere zoutkorrel het oerbeeld van zijn kristal bevat; en een tijd van stille nacht zal komen, waarin de wateren dichter zullen afdalen: in de onverstoorde ravijnen zullen de geheime kristallen bloeien ...

Alles streeft naar zijn verloren vorm ...

(Gide)

Een grote stilte luistert naar mij waarin ik de hoop hoor.
De stem van de bronnen verandert en spreekt van de avond;
Ik hoor het zilveren gras groeien in de heilige schaduw,
En de verraderlijke maan verheft haar spiegel tot de stralen
Vallen in de geheime diepten van de verdroogde bron.

Bewonder in Narcissus een eeuwige terugkeer
naar het water waar het beeld dat zich zijn liefde toont,
zijn schoonheid ook haar wijsheid schent:
Heel mijn lot is gehoorzaamheid
aan de kracht van mijn liefde.

Dierbaar lichaam, ik geef me geheel over aan je macht;
Het vredig water trekt mij aan, ik strek mijn armen ernaar uit:
Tegen deze roes verzet ik mij niet.
Wat kan ik, mijn schoonheid, doen wat jij niet wilt?

(Valéry)

Deze taal heeft de sfeer van de 'vermindering van de sporen der oerzonden',
- de opstand tegen een cultuur gebaseerd op moeizaam werk, overheersing en
onthouding. De beelden van Orfeus en Narcissus herinneren aan de ervaring
van een wereld die niet beheersd, maar bevrijd wil worden - een vrijheid
die de krachten van de Eros, die nu geketend zijn in de onderdrukke en ver-
starde vormen van mens en natuur, los zal maken. Deze krachten worden niet
als vernietiging, maar als vrede, niet als schrikwekkend, maar als schoonheid
opgevat. "